

Seymur Oktay oğlu Hacıyev

UOT:330.1/33; JEL: G19.

İqtisadi risklərin təsnifləşdirilməsi və onlara təsir edən əsas amillər

Xülasə

Məqalədə iqtisadi risklər və onların müxtəlif meyarlar əsasında təsnifləşdirilməsi, həmçinin risklərə təsir göstərən amillər tədqiq edilib. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, kommersiya risklərinə təsir göstərən dörd xarici amilin yarada biləcəyi riskin azaldılması üçün qeyri-müəyyənliyi kəmiyyətə qiymətləndirmək və qeyri-müəyyənlik şəraitində şirkətlərdə optimal qərarların qəbulu üçün zəruri olan metodların müəyyən edilməsinə ehtiyac var. Risklərin idarəedilməsi alqoritmi onların analizi, üzə çıxarılması ilə yanaşı, həm də kəmiyyətə qiymətləndirilməsini, risklərə təsir metodlarının seçilməsini, qərarların qəbulunu, risklərə təsir edilməsini və onların azaldılmasını nəzərdə tutur.

Açar sözlər: iqtisadi risklər, qeyri-müəyyənlik, kommersiya riskləri, risklərin idarəedilməsi

Giriş

Müasir dövrdə elm və texnika sürətlə inkişaf etdiyindən firmalar bazarda üstünlüyə malik olmaq üçün innovativ işləmələrə daha çox üstünlük verirlər. İnnovativ işləmələr isə yeni qeyri-müəyyənlik şəraiti və əlavə risklər yaradır. Məhz belə risklər sayəsində innovativ məhsullar, texnoloji yeniliklər ortaya çıxır. Risklər sahibkarlıq fəaliyyətində innovativ yeniliklərin tətbiqi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də risklərə həm də iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi yanaşmaq lazımdır. Risklərin mövcudluğu, davamlı şəkildə hesablamaların aparılması, rəqabət mühiti müasir bazar iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin ayrılmaz xüsusiyyətləridir. Bəzi sahibkarlar öz kapitalı ilə, bəziləri daşınmaz əmlakları ilə, bəzilər isə vaxtları ilə risk edərək biznes qururlar. Bütün növ risklərə xas olan əsas məqamlar ondan ibarətdir ki, risklər təsadüfi hadisələr nəticəsində yaranır, yəni qeyri-müəyyənlik şəraiti ilə bağlıdır, risklərin mövcudluğu alternativ seçim imkanı yaradır, seçim imkanı olan alternativ variantların ehtimalını və gözlənilən nəticələri müəyyən etmək olur, itkilərin də ehtimalını hesablamaq mümkündür, əlavə hansı mənfəətin də əldə edilməsi ehtimalını hesablamaq olur. İqtisadi risklərin təsnifatını əsas götürərək, biz tədqiqatımızda əsasən kommersiya risklərinin mahiyyətini, belə risklərə təsir göstərən iqtisadi amilləri tədqiq edirik.

Ədəbiyyata baxış

Covello və Mumpowerə [2] görə, risk idarəetməsinə aid qeydə alınmış ən erkən nümunə eramızdan əvvəl 3200-ci ildə qədim Mesopotamiyada Asipu adlanan qrup idi və onun funksiyası mürəkkəb qərarların verilməsinə yardım göstərmək idi. Müasir risk təhlili və risk idarəçiliyinin əsas elementi - ehtimal nəzəriyyəsi - ilk növbədə XVII əsrdə Fransada Blez Paskal [3] tərəfindən hazırlanmışdır. Onun kəşfinin ardınca ilk 200 il ərzində ehtimal nəzəriyyəsi əsasən həyat ömrünü və xəstəliyin əhalinin müəyyən qisminə təsirini hesablamaq üçün istifadə edilmişdir. Əsas iş ictimai səhiyyədə baş verən təhlükələrin (Jasanoff [4]), nüvə təhdidləri və ya təbii fəlakətlər (Petak [5]), sosial borcun çoxalması (Aghion və Bolton [6]) və risk informasiyasının ictimaiyyətə çatdırılması (Otway və Wynne [7],) kimi fəvqəladə halların idarə edilməsinə və potensial təhlükə təsirlərini azaltmaq üçün tənzimləyici rejimlərə əsaslanır.

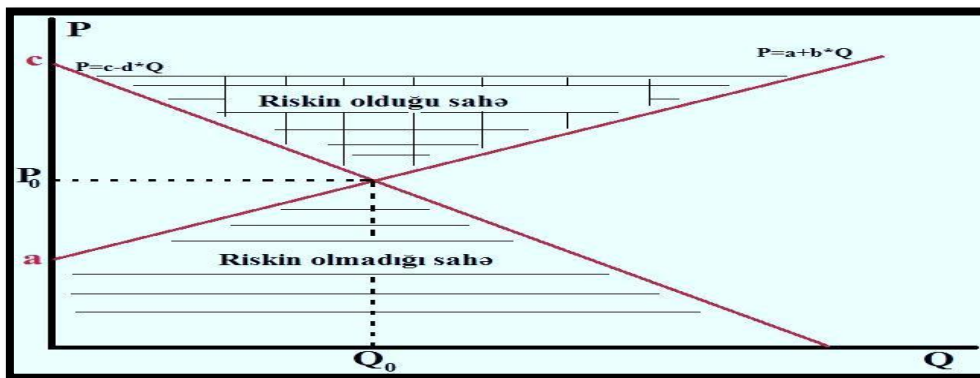
1970-1980-ci illərdə hökumətlər daxilində risklərin idarə edilməsi mövzusu ədəbiyyatda az-az rast gəlinirdi və hökumət və özəl təşkilatlar arasında fundamental fərqlərin dərk edilməsi hökumətlərin risklərlə bağlı qərarlarının qəbul edilməsinə təsir göstərirdi. 1977-ci ildə, W.Pfennigstorf [8] bu sahədə fərqləri belə müəyyənləşdirir: belə ki, bir dövlət müəssisəsi, özəl bir biznes kimi böyük bir sığorta itkisinə görə məhv edilə, ləğv edilə və işindən məhrum edilə bilməz. 1990-cı illərdə risklərin idarə olunması üzrə akademik ədəbiyyat tənzimləyici rejimlər və nəzarətlərə (Pollack [9]) getdikcə daha çox diqqət yetirmişdir, çünki risk gələcəkdə potensial hadisələr kimi daha az təhlükə kimi qiymətləndirilmişdir. Buna görə, 1990-cı illərdə fəlakətin ardınca böhranın idarə olunması ədəbiyyatda əsas mövzu idi. Smith və Toft [10] ictimai təşkilatların və xüsusilə böhran idarəçiliyinə məsul olan tənzimləyici orqanların üzləşdiyi bəzi çətinlikləri misal çəkərək iddia edirlər ki, risklərin idarə edilməsi sahəsində istifadə olunan əsas terminlərin təbiətini müəyyənləşdirərkən risklərin və böhranın idarə edilməsinin bəzi dairələrdə diqqət çəkməməsi təəccüblü deyil.

Bazarda tələblə təklif arasındakı tarazlığın kommersiya risklərinə təsirləri

Bazar iqtisadiyyatını əsas prinsipi tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsi prinsipidir. Tələb-təklif modeli bazarda əmtəənin qiymətinin və satılan məhsulun həcminin müəyyən edilməsinə imkan verir. Bazarda tələbin və ya təklifin dəyişməsi həm qiymətin, həm də satılan məhsulun həcminə təsir göstərir. Deməli, tələbin və təklifin dəyişməsi qiymətlə və satılan məhsulun həcmi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik yaradır. Tələb və ya təklifin hər hansı səbəbdən istənilən istiqamətdə dəyişməsi qiymətdə qeyri-müəyyənlik və ya dəyişiklik yaradır. Qiymətin və ya bazarda satılan məhsulun həcminin yeni tarazlığı yaranana qədər qeyri-müəyyənlik şəraiti hökm sürür. Belə qeyri-müəyyənlik şəraiti isə bazar üçün məhsul istehsal edən və ya mal idxal edən firmalar üçün risklər yaradır. Bazarda tələb və təklif arasındakı tarazlığın kommersiya risklərinə təsir mexanizmini analiz etmək üçün fərz edək ki, həm təklif funksiyası, həm də tələb funksiyası xəttidir və uyğun olaraq $P=a + b*Q$ və $P=c - d*Q$ formasındadır. Burada b və d uyğun olaraq, təklif və tələbin qiymətə görə elastikliyidir. $E(P_0;Q_0)$ tələb və təklif arasındakı tarazlığa uyğun olan qiyməti (P_0) və satılan malın həcmi (Q_0) xarakterizə edir. Tarazlığı pozulduğu istənilən halda firmalar üçün hansı risklərin yaranmasını qrafik olaraq aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Şəkil.1.

Tələb və təklif funksiyaları, onların tarazlığı və kommersiya riskləri

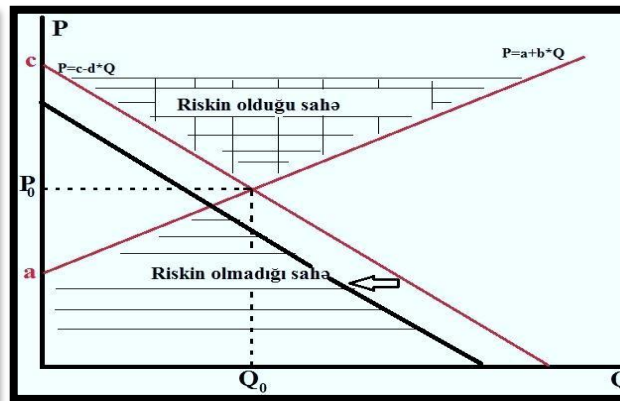
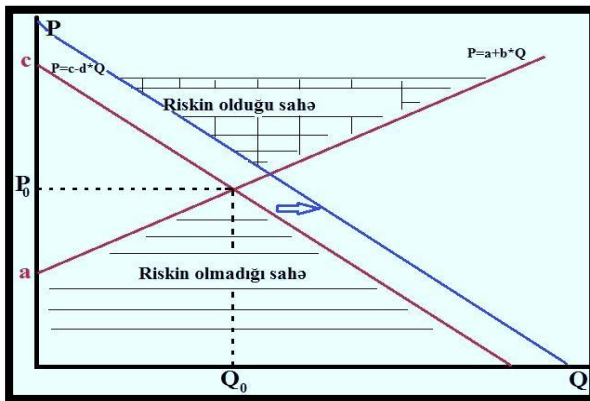
Şəkil 1-də $P=a + b*Q$ xəttindən solda və $P=c-d*Q$ xəttindən sağda olan sahədə qiymətlər firmalar üçün riskin yüksək olduğu qiymətlərdir. Bu sahəyə aid olan təklif həcmi tələb həcmi üstələdiyindən firmalardan bazara şıxarılan məhsulların satılmamaq ehtimalı

yüksəkdir. Bu isə firmalara əlavə itkilər yarada bilər. $P=a + b*Q$ xəttindən sağda və $P=c-d*Q$ xəttindən solda yerləşən sahədə isə tələb təklifi üstələdiyindən bazara çıxarılan məhsulun hamısının satılmaq ehtimalı yüksəkdir və bu sahədə firmalar üçün risk yoxdur. Beləliklə, tələb-təklif modeli üzrə firmalar üçün riskin olması və ya olmaması faktını riyazi olaraq aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

$$\text{Riskin yüksək olduğu hal: } \begin{cases} P - a + b * Q < 0 \\ P - (c - d * Q) > 0 \end{cases} \quad (1.1)$$

$$\text{Riskin olmadığı hal: } \begin{cases} P - a + b * Q > 0 \\ P - (c - d * Q) < 0 \end{cases} \quad (1.2)$$

Bazar münasibətləri şəraitində (1.1) və (1.2) halları dayanıqlı olmur və tələb ilə təklif arasında tarazlıq müəyyən müddətdən sonra təmin edilərək qiymət və satış həcmi ($P_0; Q_0$) nöqtəsində qərarlaşır. Riskin olmadığı sahədə firmalar asanlıqla öz məhsullarını sata bildiklərindən qiyməti qaldırmağa maraqlı olurlar və qısa müddətdən sonra qiymətlər P_0 səviyyəsinə qalxır. Həmçinin riskin yüksək olduğu sahədə tələbin az olması səbəbindən bazara çıxarılan böyük həcm daha yüksək qiymətə satıla bilmir və qiymətlərin aşağı enməsi prosesi başlayır. Bu enmə P_0 səviyyəsinə qədər davam edir. Beləliklə, həm yüksək riskli, həm də riskin olmadığı sahələrdə bazarın qərar tutması müvəqqəti xarakter daşıyır. Azad bazar şəraitində hər iki halda qiymətlərin P_0 səviyyəsində və satış həcmi Q_0 səviyyəsində qərarlaşması baş verir.

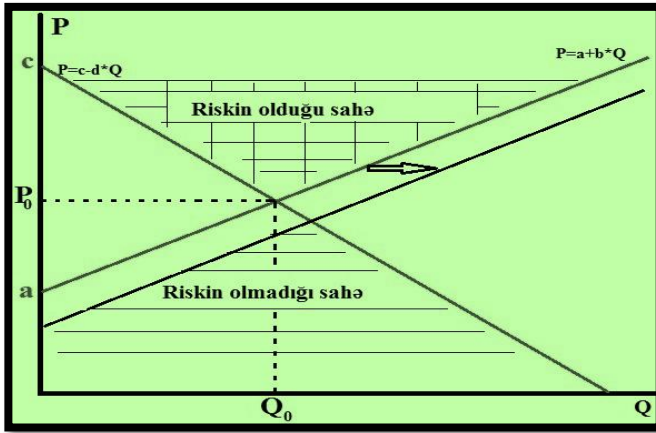

Şəkil 2. Tələb funksiyasının sağa sürüşməsi nəticəsində kommersiya riski sahələrinin dəyişməsi

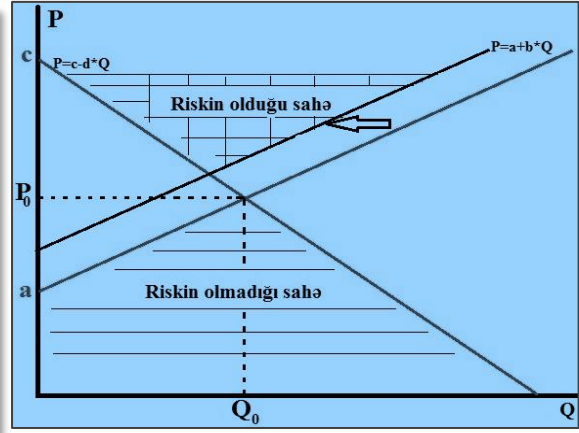
Şəkil 3. Tələb funksiyasının sola sürüşməsi nəticəsində kommersiya riski sahələrinin dəyişməsi

Tələbin və ya təklifin qiymətdən fərqli digər amillər nəticəsində dəyişməsi, məsələn, uyğun olaraq gəlirlərin dəyişməsi və ya yeni idxal tariflərinin tətbiqi nəticəsində sağa və ya sola sürüşməsi risklərin olmadığı və ya yüksək olduğu sahələrin ölçüsünə də təsir göstərir. Məsələn, təklif funksiyası dəyişmədiyi halda tələb funksiyasının sağa sürüşməsi nəticəsində riskin yüksək olduğu sahənin azalması, riskin olmadığı sahənin isə genişlənməsi baş verə bilər (şəkil 2). Həmçinin təklif funksiyası dəyişmədiyi halda tələb funksiyasının sola sürüşməsi nəticəsində riskin yüksək olduğu sahənin artması, riskin olmadığı sahənin isə azalması baş verə bilər (şəkil 3). Yuxarıda təsvir edilən proseslərə əks proseslər təklif funksiyasının sağa və ya sola sürüşməsi zamanı da baş verə bilər. Yəni təklif funksiyasının sağa sürüşməsi zamanı riskin olmadığı sahə azalır, sola sürüşməsi zamanı isə genişlənilir.

Riskin yüksək olduğu sahə isə əksinə təklif funksiyasının sağa sürüşməsi zamanı artır, sola sürüşməsi zamanı isə azalır. Bu proseslər şəkil 4 və şəkil 5-də təsvir edilmişdir.

Şəkil 4. Tələb funksiyasının sağa sürüşməsi nəticəsində kommersiya riski sahələrinin dəyişməsi

Şəkil 5. Tələb funksiyasının sola sürüşməsi nəticəsində kommersiya riski sahələrinin dəyişməsi

Tələb və təklif funksiyalarının dəyişməsi nəticəsində kommersiya riskinin olmadığı və ya yüksək olduğu sahələrin müəyyən edilməsi üçün digər metoddan da istifadə etmək olar. Belə ki, əgər təklif funksiyasının tələbdən asılılığını $S=F(D)$ kimi ifadə etsək və $P=a+b*S$, həmçinin $P=c-d*D$ olduğunu nəzərə alsaq, onda

$$S = \frac{c}{b} - \frac{a}{b} - \frac{d}{b} * D$$

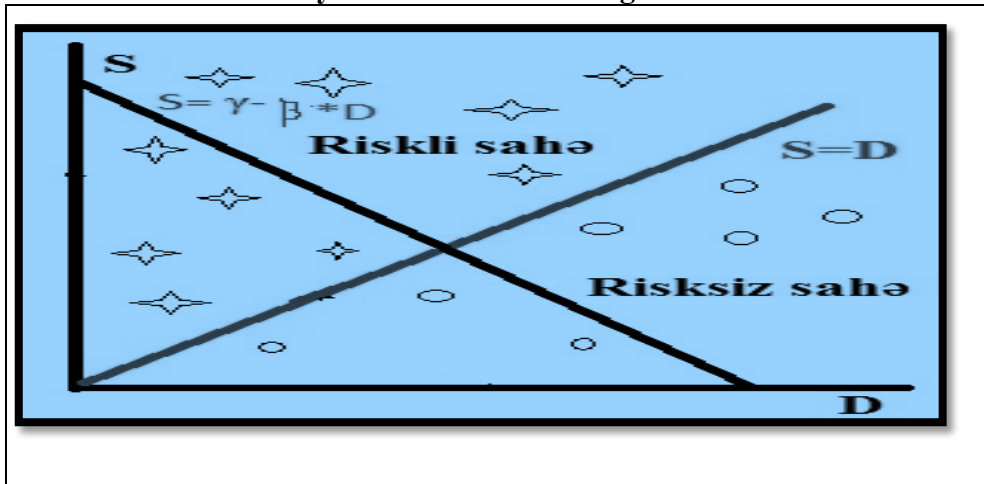
alırıq. Əgər $\frac{c}{b} - \frac{a}{b} = \gamma$, $\frac{d}{b} = \beta$ kimi ifadə etsək, təklif funksiyasının tələb funksiyasından asılılığını

$$S = \gamma - \beta * D$$

kimi ifadə edə bilərik. Bu funksiyayı sadəlik üçün xətti funksiya hesab edərək və bazarda tarazlıq halında $S=D$ olduğunu nəzərə alsaq, onda

Şəkil 6.

Təklif funksiyasının tələbdən asılılığı və risk sahələri

$S-F(D)>0$ halını kommersiya riskinin yüksək olduğu, $S-F(D)<0$ halını isə kommersiya riskinin olmadığı sahə hesab edə bilərik. Qrafik olaraq bunu şəkil 6-dakı kimi göstərə bilərik. 6-cı şəkildə $S=D$ xətti bazardakı tarazlığa uyğun haldır. Tarazlıqdan hər hansı istiqamətdə kənarçıxmalar halında isə firma ya riskin olmadığı, ya da riskin yüksək olduğu sahəyə daxil olur. Riskin olmadığı sahə, yəni $S-F(D)<0$ halı $S=D$ xəttinin altında, riskin yüksək olduğu, yəni $S-F(D)>0$ halı isə $S=D$ xəttindən üst sahədə yerləşir

Kommersiya risklərinə təsir edən amillərdən biri də zaman amilidir. İqtisadi fəaliyyətdə, xüsusilə, uzun dövrü əhatə edən layihələrin həyata keçirilməsi zamanı həm xərclərin, həm də kapital qoyuluşunun həcmi müəyyən etmək mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu xərclərin və kapital qoyuluşunun illər üzrə bölüşdürülməsi, hətta əldə edilməsi gözlənilən mənfəətin illər üzrə paylanması zamanı nəzərə alaraq diskontlaşmanı zəruri edir. Kommersiya layihələrinin yerinə yetirilməsi zamanı vaxt amilinin nəzərə alınması ilə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nail olmaq olar:

- xərclərin, kapital qoyuluşlarının və mənfəətin proqnozlaşdırılması;
- xərclərin, kapital qoyuluşlarının və mənfəətin istənilən vaxt üçün müəyyən edilməsi;
- ilkin və gələcək xərclər, kapital qoyuluşları və mənfəət normasının müəyyən edilməsi əsasında gəlir normasının və faiz dərəcələrinin diskont əmsallarının müəyyən edilməsi.

Vaxt amilinin kommersiya risklərinə təsiri əsasən iki problemlə bağlıdır. Bu problemin hər ikisi kiçik ölkələrə, o cümlədən, Azərbaycana xas olduğundan öz tədqiqatımızda biz bu amilləri mütləq nəzərə almalıyıq. Milli valyutaların dəyərdən düşməsi ehtimalı ilə bağlıdır. Hətta milli valyutalar müəyyən dövr ərzində ABŞ dollarına nisbətən dəyərdən düşməyə belə ABŞ dollarına xas olan illik inflyasiya həcmində milli valyutanın da alıcılıq qabiliyyətini itirmək ehtimalı var. Lakin əksər milli valyutaların, o cümlədən Azərbaycan manatının ABŞ dollarına nisbətən dəyərdən düşməsi ehtimalı olduğundan, həmçinin ABŞ dollarının özünün inflyasiya etmək ehtimalı kommersiya layihələrində valyutanın uzun dövr üçün alıcılıq qabiliyyətinin azalması faktı nəzərə alınmalıdır. Dünya bazarında neft qiymətlərinin daim fluktuasiyaları neftlə zəngin ölkələrdə milli valyutanın devalvasiyası təhlükəsini həmişə saxlayır.

Digər problem valyutanın bazarda dövr edərək əlavə dəyər yaratması ilə bağlıdır. Əgər kommersiya layihəsinə hər hansı miqdarda investisiya qoyuluşu həyata keçirilirsə, bu, pulun digər sahələrdə dövr edərək müəyyən gəlir gətirməsi imkanını məhdudlaşdırır. Vaxt amilinin nəzərə alınması əslində gəlirlərin və ya xərclərin zamana görə diskontlaşdırılması ilə reallaşır və

$$P_t = P * (1 + i)^t$$

kimi ifadə oluna bilər. Burada P_t - kapital qoyuluşunun və ya xərclərin t zamanından sonrakı həcmi, P - kapital qoyuluşunun və ya xərclərin ilkin həcmi, i - faiz dərəcəsinə, gəlirin normasını müəyyən edən diskont əmsalı, t -isə layihənin reallaşdığı müddətdir. Vaxtın kommersiya riskinə təsirini onun qeyri-müəyyənliyə təsiri kimi də xarakterizə edə bilərik. Layihənin reallaşması vaxtı nə qədər uzun olarsa, onun xərcləri və ya gəlirləri də bir o qədər qeyri-müəyyənlik şəraitində mövcud olacaqdır. Belə qeyri-müəyyənliklərin əsas səbəbləri isə:

- layihənin reallaşdığı və ya kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirildiyi bazarın xarici mühitdən asılı olması ilə;
- xarici mühitlə bağlı məlumatların tam olmaması ilə;
- müxtəlif dövrlərdə kommersiya fəaliyyətində əlaqədə olan tərəflərin bir-birinə münasibətinin dəyişməsi ilə və sair bağlı ola bilər.

Hətta elə ola bilər ki, layihənin həyata keçirilməsində birgə fəaliyyətə başlamış tərəflər müəyyən müddətdən sonra münafiqlik vəziyyət yaratsınlar. Belə hal kommersiya layihəsinin uğuru üçün ciddi risklər yarada bilər. Ona görə də kapital qoyuluşlarının müəyyən və qeyri-müəyyən amillərdən asılılığını həmişə nəzərə almaq lazım gəlir.

Kommersiya risklərinə təsir edən amillər sırasında tələb və təklifin elastikliyi də nəzərə almaq lazımdır. Qeyd edək ki, tələb və ya təklif funksiyalarını hər hansı $y(x)$ funksiyası kimi təsvir etsək onların x -ə görə (məsələn, qiymətə görə) elastikliyi deyəndə biz

$$E_x(y) = \frac{y}{x} * \frac{dy}{dx}$$

nəzərdə tutacağıq. Əgər tələb və ya təklif funksiyaları xətti, məsələn $y=a+b*x$ kimi olarsa, onda $E_x(y)=\frac{b*x}{a+b*x}$ olacaq. $y(x)$ funksiyası parabola ($y=a+b*x+c*x^2$), hiperbola ($y=a+\frac{b}{x}$), üstlü ($y=a*b^x$) və ya qüvvət funksiyaları ($y=a*x^b$) formasında olmasında olduqda da x -ə görə bu funksiyaların elastikliyi (1.4) düsturuna əsasən hesablanacaq.

Qeyd edək ki, əgər $|E_x(y)| > 0$, onda hesab edilir ki, y funksiyası x -ə görə elastikdir. Əgər $|E_x(y)| = 1$ olarsa, onda bu y ilə x arasında neytrallıq var. Əgər $|E_x(y)| < 1$, onda y funksiyası x -ə görə elastik deyil. Burada $y(x)$ funksiyası kimi biz tələbi və ya təklifi götürə bilərik. Kommersiya risklərinin tələbin və ya təklifin elastikliyindən asılılığını müəyyən etmək üçün zaman amilini nəzərə almaq vacibdir. Çünki, tələbin qiymətə görə elastikliyinə dəyişməsi müəyyən vaxt tələb edir. Məhz həmin vaxt ərzində istehlakçı öz xərclərini bir mal qrupundan digərinə keçirməli olur. Kiçik zaman intervalında tələbin qiymətə görə elastikliyi az olur. Nisbətən böyük zaman intervalında elastiklik artır. Digər tərəfdən, mal qruplarına olan tələbin fərqliliyini də nəzərə almaq lazımdır. Yəni elə mal qrupları var ki, qiymətə görə onun elastikliyi zamandan o qədər də asılı olmur. Beləliklə, bütün mal qrupları üçün hər bir zaman kəsiyində tələbin elastikliyi eyni olmadığından kommersiya riskləri fərqli olacaqdır.

Kommersiya risklərinin asılı olduğu amillərdən biri də bazarın tarazlıq vəziyyətinə təsir göstərən vergi dərəcələridir. Vergi dərəcələrinin dəyişməsi tələblə təklif arasındakı tarazlığa təsir göstərərək firmaların riskləri üçün idarəolunmayan xarici amil rolunu oynayır. Vergi dərəcələrinin tətbiqi bazar iqtisadiyyatında ikili xarakterli təsirlər yaradır. Onun artması biznes mühitini zəiflədir, lakin dövlət gəlirlərini artırır. Azalması isə biznes mühitinə müsbət təsir göstərə bilər, lakin bu halda dövlətin gəlirləri azalar. Vergilərin azalması və ya artması tələb və təklif funksiyasının sağa və ya sola sürüşdürərək firmaların risk sahələrini dəyişdirir. Vergi dərəcələrinin belə ikili xarakteri onun optimal həcmnin təyin edilməsi məsələlərini ortaya çıxarır. Hər bir dövlət üçün elə vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi zəruridir ki, həm dövlətin gəlirləri maksimum olsun, həm də biznes mühitinin əlverişliliyi təmin olunsun. Laffer əyrisi sübut edir ki, vergilərin elə dərəcəsi var ki, o dərəcədə dövlətin gəlirləri maksimum olur və onun sonrakı artımı gəlirləri azaldır.

Vergi dərəcələrinin kommersiya risklərinə təsirləri onun tələb və təklif funksiyasına təsirləri yolu ilə reallaşır. Belə təsirlər adətən tələb funksiyasının sürüşməsində daha çox hiss olunur. Vergilərin tətbiqindən sonra malın qiymətinin artması tələb-təklif arasındakı tarazlığı pozaraq bir müddətdən sonra yeni tarazlıq səviyyəsinə keçidi təmin edir. Vergilərin tətbiqindən dərhal sonra istehsalçılar kommersiya itkilərinə yol verməmək üçün qiymətləri artırmalı olurlar. Firmalar vergilərin yaratdığı bütün yükü qəflətən istehlakçıların üzərinə qoysalar satış həcmi kəskin azala bilər. Buna baxmayaraq, qiymətə görə elastik olan mallara tələb azalır. Tələbin azalması isə müəyyən zamandan sonra təklifin azalmasına səbəb olur. Hər hansı mal qrupuna vergilərin tətbiq edilməsi və ya vergi dərəcələrinin artırılması istehlakçıların əlavə gəlirlərinin azalması ilə yanaşı, istehlakçıların əlavə gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Bu zaman vergilərin hesabına dövlətin gəlirləri artır. Dövlətin əlavə gəlirlərinin müəyyən hissəsi istehlakçıların, müəyyən hissəsi isə istehsalçıların hesabına yararır. Beləliklə, vergilərin tətbiqi və ya artırılması hesabına istehsalçıların kommersiya riski yararır. Qeyd edək ki, kommersiya riski bütün istehsalçılar üçün eyni həcmdə olmur. Riskin həcmi malın elastikliyindən asılı olaraq dəyişir. Kiçik elastikliyi olan iqtisadi agentə daha çox vergi yükü düşür. Çünki onlar verginin yaratdığı yükə daha çətinliklə uzaqlaşa bilərlər.

Əgər mala olan tələbin elstikliyi sıfıra bərabərdirsə, onda vergilərin yaratdığı yükü əsasən alıcılar daşıyırlar. Çünki onlar belə istehlak mallarını digərləri ilə əvəz edə bilmirlər. Əgər mal tam elastikdirsə, onda verginin yaratdığı yükü istehsalçı daşmalı olur. Çünki istehlakçı belə malların alışı asanlıqla azalda bilir və ya digər əvəzedici malların istehlakına başlayır. Hər bir ölkədə vergilərin optimal dərəcəsinin müəyyən edilməsi iqtisadi inkişaf və ictimai rifah üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə optimal vergi dərəcəsi həm dövlətin gəlirlərinin artmasını və istehlakçıların sosial müdafiəsini təmin etmiş olur, həm də istehsalçılar üçün əlverişli fəaliyyət mühitinin yaranmasına səbəb olur. Firmalar istehsal etdikləri malın elstikliyindən asılı olaraq vergi dəyişikliklərinə müəyyən həcmdə risklə reaksiya verə bilirlər. Ona görə də belə vergi dəyişikliklərinin yarada biləcəyi qeyri-müəyyənliyi tam qabaqlamaq mümkün olmasa da mümkün risklərin həcmi müəyyən ehtimallarla nəzərdə tutmaq olar.

Nəticə

Kommersiya risklərinə təsir göstərən və yuxarıda nəzərdə keçirilən amillərin yarada biləcəyi riskin azaldılması üçün qeyri-müəyyənliyi kəmiyyətə qiymətləndirmək və qeyri-müəyyənlik şəraitində şirkətlərdə optimal qərarların qəbulu üçün zəruri olan metodların müəyyən edilməsinə ehtiyac var. Risklərin idarəedilməsi alqoritmi onların analizi, üzə çıxarılması ilə yanaşı, həm də kəmiyyətə qiymətləndirilməsini, risklərə təsir metodlarının seçilməsini, qərarların qəbulunu, risklərə təsir edilməsini və onların azaldılmasını nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat

1. Балабанов И.Т. Риск менеджмент. М.: Финансы и статистика, 1996.
2. Covello.V.T. and Mumpower.J. "Risk Analysis and Risk Management: An Historical Perspective." Risk Analysis 5.2 (1985): 103-120.
3. Ore, O. "Pascal and the Invention of Probability Theory." The American Mathematical Monthly 67.5 (1960): 409-419.
4. Jasanoff, S. Risk management and political culture. New York: Russel Sage Foundation, 1986.
5. Petak, W. J. "Emergency Management: A Challenge for Public Administration." Public Administration Review 45 (Jan. 1985):3-7.
6. Aghion, P. and Bolton, P. "Government domestic debt and the risk of default: a political economic model of the strategic role of debt." In: Dornbusch,R. and Draghi, M., (eds.) Public Debt Management: Theory and History: 315-344. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
7. Otway, H. and Wynne,B. "Risk Communication: Paradigm and Paradox. "Risk Analysis 9.2 (1989): 141-145.
8. Pfennigstorf, W. "Governmental Risk Management in Public Policy and Legislation: Problems and Options."Law & Social Inquiry 2.2 (1977): 255-318.
9. Pollak, R.A. "Government Risk Regulation." Annals of the American Academy of Political and Social Science 545 (1996): 25-34.
10. Smith,D.andToft,B."Editorial:Issues in Public Sector Risk Management." Public Money and Management 18.4 (1998): 7-10.

Сеймур Октай оглу Гаджиев

**Классификация экономических рисков и факторы, воздействующие на них
Резюме**

В статье исследуются проблемы экономических рисков, их классификация, также воздействующие на них факторы. Автор приходит к заключениям, что для уменьшения коммерческих рисков, связанные с четырьмя внешними факторами, необходимо количественно оценить неопределенности и определить методов принятия решений. Алгоритм управления рисков учитывает их анализа, количественной оценки, принятия решений и методов их уменьшений.

Ключевые слова: экономические риски, неопределенность, коммерческие риски, управления рисками

Seymur Oktay Hajiyev

Classification of economic risks and factors affecting them

Summary

The article examines the problems of economic risks, their classification, and the factors affecting them. The author comes to the conclusion that in order to reduce commercial risks connected with four external factors, it is necessary to quantify uncertainties and determine decision-making methods. The risk management algorithm takes into account their analysis, quantification, decision-making and methods for their reduction.

Keywords: economic risks, uncertainty, commercial risks, risk management

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 05.08.2019.

Çapa qəbul olunub: 09.08.2019.